

Naschrift bij G. Jager, Enige gegevens over het voedsel van Veluwse en Drentse Haviken *Accipiter gentilis* in 1955 en 1956

Rob G. Bijlsma

Het bovenstaande studentenverslag is een belangrijk document en in meerdere opzichten interessant.

Allereerst het tijdvak, halverwege de jaren vijftig, een periode in de Nederlandse ornithologie dat er weinig gebeurde (vergeleken met wat er nu gaande is). Dientengevolge: alle exacte informatie uit die tijd is een geschenk uit de hemel. Wie iets wil weten over de voedselkeus van Haviken in de afgelopen eeuw, is aangewezen op de Nederlandse pionier op dat vlak, Luuk Tinbergen, die al in 1931 (samen met zijn broer Niko) een beschouwing schreef over de plukgewoontes van de verschillende soorten roofvogels en uilen, gebaseerd op waarnemingen uit de eerste hand (zie ook Tinbergen 1937). Dat werd in 1936 gevolgd door een kwantitatief verhaal, met prooijisten van Haviken uit de NO- en ZW-Veluwe en de Achterhoek. In de waarnemingenrubriek in Ardea verschenen nog twee kleinere prooijisten van Haviken van resp. Neder-Veluwe (nest grove den, op 28 april 4 eieren, op 17 mei 4 flinke jongen: 1 Fazant, 1 Patrijs, 4 tamme duiven, 11 duiven, 1 Grote Lijster, 1 Kauw, 7 Konijnen, 1 Eekhoorn: H.N. Kluyver in Ardea 18, 1929: 17) en Hoge Veluwe (in 1933, nest met 3 jongen: 2 eenden, 7 Fazanten, 1 Houtduif, 1 Groene Specht, 2 Zanglijsters, 4 Gaaien, 7 Konijnen, 7 Eekhoorns; Ardea 23, 1934: 60). De prooijisten die J. Versteeg (s.a.) geeft voor 5 nesten van Haviken op de Veluwe (vermoedelijk tussen 1939 en 1946) zijn moeilijk te plaatsen; zijn ze wel/niet en deels/helemaal afkomstig uit de hiervoor genoemde lijsten? Na deze opleving in prooi-onderzoek volgt een substantieel gat, waarin de studie van Tinbergen (1955) over het voorkomen van Haviken in Nederland geen nieuwe informatie biedt over het voedsel en die van C.F. van Beusekom (1972) een literatuurstudie betreft die evenmin nieuwe informatie geeft over de voedselkeus van Nederlandse Haviken. Pas in 1977 kwam het voedsel van Haviken weer in de belangstelling te staan (Opdam *et al.* 1977), gebaseerd op prooijisten van Haviken rond Nijmegen in 1969-73 (een even oude prooijist verscheen pas veel later – in 2004 – in De Takkeling, namelijk die van Theo van Lent en vrienden voor de Utrechtse Heuvelrug in 1969-70). Sindsdien zijn van elk jaar prooijisten bekend, landelijk zelfs vanaf 1997 (Werkgroep Roofvogels Nederland). Allicht dat ik blij verrast was met de vondst van het studentenverslag van G. Jager, stammend uit een lang tijdvak zonder prooijisten van Haviken (1936-1969). Bedenk daarbij dat prooien van Haviken, mits methodologisch correct verzameld, een tijdsbeeld geven, iets wat dus nu mogelijk is over bijna een eeuw van onderzoek naar de voedselkeus in Nederland.

Ten tweede: het verslag is gedetailleerd en geeft per paar per jaar exacte kwantitatieve informatie in tabelvorm. Dit ABCtje van goede wetenschap, namelijk dat je als lezer bij de gegevens kunt komen, is in de huidige wetenschap verloren gegaan (er zijn overigens bewegingen gaande die auteurs van een wetenschappelijk artikel willen verplichten hun achterliggende data in een repository onder te brengen, opdat derden de gegevens onafhankelijk kunnen narekenen, interpreteren, repliceren en verder gebruiken¹²). In dit specifieke geval van Jagers studentenverslag heb ik alle gegevens ingevoerd en opnieuw berekend (vandaar dat de uitkomsten ietsje, vaak alleen het cijfer achter de komma, afwijken van die in het oorspronkelijke verslag). Fijn als je, zeker indien auteurs het veld hebben geruimd, de gegevens kunt hergebruiken. Een van de mooiste voorbeelden hiervan, van een eeuw geleden, zijn de publicaties van G. Wolda (1918, gebaseerd onder meer op een serie artikelen in *De Levende Natuur* in 1915¹³) naar nestkastbewoners.

Ten derde: prooijisten zeggen iets over de fauna ter plaatse. Oude prooijisten geven dus informatie over een vergane tijd. Met een slag om de arm, want Haviken plukken niet willekeurig een prooi uit hun leefomgeving weg, kan je op basis van Jagers lijsten van de jaren vijftig zeggen: wat een Patrijzen nog (zij het volgens Jager ook toen al afname gaande, maar zie punt 4 hieronder), Postduif zeer belangrijk (althans op de Veluwe; 58.4% van 476 prooien), Groene Specht talrijker dan Grote Bonte, nog alom Zomertortels, en wat een Eekhoorns en Konijnen. Grote Bonte Spechten, Turkse Torteel en kraaiachtigen zijn sindsdien belangrijker als prooi geworden. Voor Veluwe gold bovendien: de drie talrijkste prooi-soorten maakten maar liefst 76.7% van de totale prooijist uit. Dat is voor Haviken een gunstig teken, want zodra een meer diverse prooijist zonder bulksoorten ontstaat, zijn ze in de problemen (Rutz & Bijlsma 2006).

Ten vierde: in het verlengde hiervan, de uitspraken over talrijkheid en trends van vogels en zoogdieren ter plekke moeten met een korreltje zout worden genomen. Zonder langdurig en gestandaardiseerd onderzoek valt daar niets zinnigs over te zeggen.

Ten vijfde: de frequentie waarmee halverwege de jaren vijftig nog nesten werden verstoord (let wel: Haviken waren al vanaf 1936 wettelijk beschermd), en de ietwat begripvolle toon van Jager, geven aan dat er de afgelopen decennia toch wel iets ten goede is veranderd. De schaal van verstoring die Jager beschrijft, wordt momenteel alleen nog zeer lokaal gehaald, en zeker niet meer op de Veluwe of in Drenthe.¹⁴

12 zie bijvoorbeeld http://www.nature.com/news/announcement-where-are-the-data-1.20541?WT.ec_id=NATURE-20160908&spMailingID=52245564&spUserID=MjA1NzQxNTY2NwS2&spJobID=1001321776&spReportId=MTAwMTMyMTc3NgS2

13 Ik kan het niet vaak genoeg zeggen: raadpleeg de schatkist van www.natuurtijdschriften.nl

14 Al moeten we in dit opzicht de activiteiten van de beroepsmatige natuurbeschermers en bosbeheerders niet onderschatten; hun gezamenlijk 'natuurherstel' leidt tot habitatvernietiging (vooral bij bosroofofges) en permanente verstoring (graven, zagen, begrazing, recreatie).

Ten zesde: het laatste deel van het verslag, waarin wordt ingegaan op de prooi-predatorrelatie, laat zien dat er nog een lange weg te gaan was in het onderzoek dienaangaande. Hoewel Jager de artikelen van Tinbergen goed heeft gelezen, zeker het 1936-verhaal gezien de identieke opzet van onderzoek, miste hij belangrijke conclusies uit het proefschrift van zijn leermeester (Tinbergen 1946, zie ook Tinbergen 1948). De nut-schade-vergelijking preludeert bovendien aan 19de-eeuwse opvattingen. Over de invloed van predatie op prooidieraantallen wordt tegenwoordig heel wat genuanceerder gedacht dan dat een gedode prooi van invloed zou zijn op populatieniveau. Over de invloed van predatoren op het gedrag van hun prooidieren was toentertijd nog niets bekend. Wat dat betreft is het verslag een mooi tijdsbeeld.

Summary

Bijlsma R.G. 2017. Postscript to: Jager G., Food of Goshawks *Accipiter gentilis* on Veluwe and in Drenthe in 1955 and 1956. De Takkeling 25: 151-154.

The hitherto unpublished student report by G. Jager, describing the diet of Goshawks breeding on Veluwe and in Drenthe in 1955 and 1956, is an important addition to the literature describing Goshawk diets in The Netherlands since the early 20th century. Goshawk diets had been described extensively for the 1930s, mainly by L. Tinbergen, then again from the late 1960s onwards (starting with the studies by P. Opdam et al.). No data at all were available for the intermittent interval, when Goshawk populations first increased (effect of protection and tree planting in the late 19th and early 20th century), then steeply declined (pesticides). This knowledge gap is now filled with Jager's pair-by-pair description of diets in the breeding season. The study is detailed and quantitative, with the data presented in its basic form. In comparison with earlier and later food lists, the study shows the importance of racing pigeons (especially on the Veluwe, 58.4% of 476 prey items). Some prey species must have been still common, such as Grey Partridge, Green Woodpecker, Turtle Dove, Red Squirrel and Rabbit. Interestingly, the diets of Veluwe Goshawks were dominated by few prey species, the three most common totalling 77% of the total prey list (Racing Pigeon, Rabbit and Jay). Diets of Goshawks in Drenthe were more diverse than on the Veluwe. Given the frequency with which nests were deliberately disturbed, raptor persecution was still widespread (despite Goshawks being protected by law since 1936). This perhaps explains Jager's interest in possible adverse effects of Goshawk predation on prey populations (notably those of interest to hunters).

Literatuur

- Beusekom C.F. 1972. Ecological isolation with respect of food between Sparrowhawk and Goshawk. *Ardea* 60: 72-96.
- Lent T. van 2004. De Havik *Accipiter gentilis* op de Utrechtse Heuvelrug van 1965-70: broedsultaten, ruiveren en prooiesten. *De Takkeling* 12: 118-144.
- Opdam P., Thissen J., Verschuren P. & Müskens G. 1977. Feeding ecology of a population of

- Goshawk *Accipiter gentilis*. J. Ornithol. 118: 35-51.
- Rutz C. & Bijlsma R.G. 2006. Food-limitation in a generalist predator. Proc. R. Soc. B 273: 2069-2076.
- Tinbergen L. & Tinbergen N. 1931. Waarnemingen aan roofvogels en uilen, I en II. De Levende Natuur 36: 69-80, 98-104.
- Tinbergen L. 1936. Gegevens over het voedsel van Nederlandsche Haviken (*Accipiter gentilis gallinarum* (Brehm)). Ardea 24: 195-200.
- Tinbergen L. 1937. Roofvogels. Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie, Amsterdam.
- Tinbergen L. 1946. De Sperwer als roofvijand van zangvogels. Ardea 34: 1-213.
- Tinbergen L. 1948. De invloed van roofdieren op de aantalssterkte van hun prooidieren. Vakblad voor Biologen 12: 217-228.
- Tinbergen L. 1955. De havikenstand in onze bossen. De Levende Natuur 58: 211-216.
- Versteeg J. s.a. Griepgrauw, de vrijbuiters van het Veluweland: 170-172. Voorhoeve, Den Haag.
- Verwey J. 1955. In memoriam Luuk Tinbergen. Ardea 43: 293-308.
- Wolda G. 1918. Ornithologische Studies. A. Physiologische verschijnselen bij eenige soorten, B. Ontwikkeling in den nestbouw en de daarmee gepaard gaande physiologische, morphologische en biologische verschillen. Van Langenhuysen, 's-Gravenhage.

Havikbroedplaats bij de Verdrongen Pan op Planken Wambuis, 26 april 2017 (Foto: Rob Bijlsma). Hoewel nog steeds arm aan ondergroei, is de bodem tegenwoordig bedekt met een mat van smeel en bosjes. Op andere plekken is een weelderige tweede boomlaag ontstaan. Het contrast met de jaren vijftig is groot. *Typical Goshawk breeding site on the Veluwe in the 2010s, with a 100% ground cover of Deschampsia and Vaccinium (and elsewhere: a second tree layer), very different from the 1950s when G. Jager did his study.*